

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЕКОЛОГІЯ

УДК 504.242

Микола НАЗАРУК, Юрій ЖУК

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ МАЛИХ МІСТ ЛЬВІВЩИНИ

У статті розглянуто функціональну роль, ознаки малих міст; аналізуються їх соціально-екологічні параметри та актуальні соціально-екологічні проблеми залежно від функціонального призначення міст. Пропонується система заходів щодо впровадження плану екологічних дій у малих містах Львівщини задля покращення екостанів їх природних підсистем, досягнення збалансованості еколого-соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: *мале місто, соціально-екологічні параметри, соціально-екологічні проблеми, план екологічних дій, збалансований розвиток.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У функціонуванні господарського комплексу Львівщини провідна роль належить міським поселенням – містам і селищам міського типу. Вони відзначаються високою концентрацією населення і виконують різноманітні функції – промислові, транспортні, лікувально-оздоровчі, адміністративно-господарські тощо.

За роки незалежності в складі малих міст і селищ міського типу відбулися значні зміни. Вони зумовлені трансформацією господарства, динамічними процесами у складі населення, транспортними потоками тощо. Зрозуміло, що всі ці явища у державі вплинули на соціально-екологічну ситуацію. Тому ми прагнули дослідити сучасний соціально-екологічний стан малих міст та виявити проблеми їх розвитку.

Соціально-екологічні дослідження малих міст є надзвичайно актуальними в наш час. Соціальна екологія – важливий компонент системи екологічних знань, новий розділ екологічної науки, сьогодні як у світі так і в Україні починає інтенсивно розвиватись. Соціально-екологічні дослідження в Україні потребують обов'язкового включення до сучасної системи комплексного екологічного моніторингу. Такі дослідження повинні бути невід'ємною складовою екологізації господарської діяльності. Фундаментальні соціально-екологічні дослідження дають можливість системно об'єднати емпіричні дослідження конкретно-предметних наук і на базі конкретизації узагальнюючої соціально-екологічної теорії перетворити їх у прикладні дослідження, що дають можливість практично оптимізувати взаємодію суспільства з природою в цілому [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню екологічних проблем міст присвячені наукові праці вчених, що досліджували великі міста: Львів, Київ, Івано-Франківськ, Чернівці, Рівне, Луцьк. Це такі вчені як

В.П. Кучерявий (2000 р.), О.Ю. Дмитрук (1998 р.), В.М. Гуцуляк (1995 р.), В.О. Фесюк (2008), О.Г. Топчієв (2005 р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Соціально-екологічна ситуація в малих містах, фундаментально, практично не досліджувалась, хоча є відомості про те, що функціонування малих міст формує ряд чинників, які можуть навіть змінювати екологічну ситуацію окремих регіонів.

Новизна. Вперше аналізуються соціально-екологічні проблеми малих міст Львівщини. Встановлено вплив різноманітних чинників на сучасний розвиток господарства, життєвого середовища мешканців цих міст. При розгляді чинника розвитку господарства звернено увагу на особливості його впливу на соціально-екологічну ситуацію, відзначено особливості трансформації цих міст у місця концентрації сфери послуг (торгівля, туризм, фінанси). Проведено порівняльний аналіз соціально-екологічних проблем міст різного функціонального призначення.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на переваги міського життя, міське середовище для людей є штучним і відірваним від природного, того, в якому тисячоліттями проходило їхнє життя. Штучне міське середовище шкідливо впливає на здоров'я населення через забруднення атмосферного повітря, дефіцит сонячного проміння, води, а також стресових факторів, зумовлених напруженим ритмом життя, скупченістю населення, недостатністю зелених насаджень тощо. Також небезпеку для здоров'я людей у місті становлять шумові, вібраційні навантаження, транспортні проблеми, вплив електричних, магнітних, іонізаційних полів.

Отже, в умовах міста загострюються всі сторони життєзабезпечення людей: постачання

достатньої кількості повноцінних продуктів харчування та питної води, контроль і запобігання забруднення повітря, водних ресурсів, ґрунтів, утилізація та захоронення шкідливих відходів, а також асоціальні проблеми, пов'язані з різким зменшенням вільного "життєвого" простору, зростанням міст у висоту, збільшенням захворювань, зумовлених забрудненням та іншими.

Вибір об'єктів нашого дослідження було проведено з урахуванням наступних чинників:

1. По перше – Львівська область має середню густину населення близько 116 осіб/км² (по Україні цей показник становить 76 осіб/км²) [4]. Це давно освоєна територія, що має сприятливі природні умови для життя і діяльності людей. Малі міста цього краю мають своє неповторне обличчя, багату архітектурну, історичну, культурну спадщину і протягом значного історичного періоду були комфортними для проживання людей. Львівська область входить до Західної міжобласної системи розселення, що є другою за розмірами території та кількості населення в Україні і центром якої є місто Львів. Вона характеризується густою мережею міських населених пунктів, а кількість міст у ній є найвищою серед областей країни – 44 (з яких 9 – міста обласного значення і 35 – міста районного значення) [3].

2. По друге – за генетичною ознакою,

міста Львівщини належать до всіх трьох типів:

- міста-промислові центри – Новий Розділ, Новояворівськ, Стебник тощо;
- міста, що виникли на торговельно-транспортних шляхах – Стрий, Мостиська, Самбір тощо;
- міста-курорти – Трускавець, Моршин, Східниця.

Крім того, можна спостерігати весь спектр виробничо-функціональних типів міст:

- поліфункціональні міста – Львів, Дрогобич;
- промислові міста – Новий Розділ, Новояворівськ, Стебник;
- транспортні міста – Стрий, Самбір, Броди;
- лікувально-оздоровчі – Трускавець, Моршин.[9]

Тому вибір об'єктів нашого дослідження проводився таким чином, щоб можна було виокремити з усіх малих міст Львівської області найбільш типові малі міста за своїм призначенням (промислові, транспортні, історичні тощо) та детально виокремити їх соціально-ecологічні проблеми, що дасть змогу застосувати отримані результати при дослідженні інших малих міст. Таким чином, об'єктами нашого дослідження вибрано міста Стрий, Новояворівськ та Жовква (табл.1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз основних соціально-ecологічних параметрів міст та їх соціально-ecологічні проблеми

Місто	СТРИЙ	НОВОЯВОРИВЬСЬК	ЖОВКВА
Площа	17 км ²	2,2 км ²	7,6 км ²
Площа під забудовою	8,2 км ²	0,3 км ²	2,1 км ²
Площа під зеленими насадженнями	6,1 км ²	0,2 км ²	1,0 км ²
Кількість населення	60,3 тис. ос.	28,8 тис. ос.	13,4 тис. ос.
Щільність населення	3547 ос/км ²	13090 ос/км ²	1776 ос/км ²
ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ			
Забруднення атмосферного повітря	Спричинене роботою промислових підприємств, автомобільного, транзитного, залізничного транспорту	Спричинене роботою промислових підприємств, автомобільного, транзитного, транспорту	Спричинене роботою комунальних та промислових котельень, окремими підприємствами, автотранспортом
Забруднення поверхневих та підземних вод	Неефективна робота очисних споруд, витіки каналізації через які забруднюються водні ресурси, зокрема річка Стрий, погіршується якість питної води	Забруднення карстових озер ТПВ, забруднення витоків річки Шкло брудною дощовою водою з міста, погіршується якість питної води у місті	Відсутність цілісної системи каналізації, забруднення річки ТПВ, отрутохімікатами, нафтопродуктами, стійкими звалищами сміття, низька якість питної води

<i>Продовження таблиці 1.</i>			
Забруднення земельних ресурсів	Розміщення промислових об'єктів, нецільове використання землі, надмірне використання мінеральних добрив та отрутохімікатів, виснаження ґрунтів	Значні території з порушенням рельєфом, нецільове використання землі, самовільна рубка лісів, використання мінеральних добрив та отрутохімікатів, стихійні звалища сміття, підтоплення територій	Значні території з порушенням рельєфом, деградація ґрунтів через їх виснаження, забруднення відходами та хімічними речовинами, посилення ерозійних процесів на схилах, підтоплення територій
Стан поводження з відходами	Відсутність роздільного збору і системи сортування відходів, невідповідність полігону складування ТПВ екологічним нормам, стихійні звалища сміття	Відсутність роздільного збору і системи сортування відходів, застаріла техніка для збору сміття, невідповідність полігону складування ТПВ екологічним нормам, пошуки нового полігону	Відсутність роздільного збору і системи сортування відходів, невідповідність полігону складування ТПВ екологічним нормам, стихійні звалища сміття, не всюди встановлені контейнери для збору сміття
Шумове, електромагнітне та інше фізичне забруднення	Шум від залізниці та транзитного транспорту, проходження високовольтних ліній електропередач, шум від котельень та підприємств без відповідних СЗЗ	Шум від котельень та підприємств, транзитного транспорту, що проходить центральною частиною міста, високовольтні лінії електропередач	Запиленість центральної території міста, шум від транспорту та комунальних котельень

Як видно з поданої вище таблиці, ці, на перший погляд, непорівнювані міста мають багато спільних соціально-екологічних проблем. Ці міста абсолютно відрізняються між собою за параметрами площі та населення, функціонально-виробничим призначенням, генетичним типом тощо. Але їх всіх еднають соціально-екологічні проблеми, які є майже однаковими у цих містах. Джерела їх виникнення можуть бути як і однаковими (промислові підприємства, автотранспорт), так і відрізнятися залежно від географічного положення чи певних внутрішніх чинників (розташування міст на міжнародних транзитних авто- та залізничних шляхах, наявність всередині міста великих промислових підприємств, кількості та щільності населення тощо). У досліджуваних містах всі наявні соціально-екологічні проблеми мають спільне підґрунтя, їх виникнення пов'язане із значною щільністю населення, застарілим, або повністю відсутнім обладнанням для очистки викидів та скидів комунальних та промислових підприємств, відсутністю санітарних захисних зон навколо підприємств та протиерозійних і дренажних установок для попередження підтоплення територій і цей список можна продовжувати досить довго.

Як вже було сказано вище, ці три міста є найтипівішими за своїм функціонально-виробничим призначенням серед собі подібних. Тому, можна стверджувати, що в інших малих містах Львівської області ці проблеми також

будуть актуальними, хоча, можливо, вони будуть проявлятися в більшій чи меншій мірі, залежно від внутрішніх особливостей того чи іншого міста. Тому, розроблення універсальної методики дослідження соціально-екологічного стану малих міст та методики вирішення наявних проблем має стати пріоритетним завданням, адже шлях, яким вирішили одну проблему в одному місті, може підійти для вирішення такої ж проблеми в іншому місті, що дасть змогу за відносно невеликі кошти вирішити проблеми не конкретно в кожному місті, а відразу в декількох містах, тобто зекономити кошти, які міста витрачають на подолання внутрішніх проблем.

Незважаючи на свої внутрішні та зовнішні відмінності, малі міста Львівщини мають багато спільних внутрішніх проблем. Скидання неочищених та неповністю очищених стоків у поверхневі води, відсутність полігонів твердих побутових відходів, висока аварійність міських систем водопостачання та каналізації, підтоплення та заболочення окремих ділянок, низька якість земель, що перебувають у розпорядженні міст, через забрудненість побутовим, будівельним, промисловим сміттям та твердими відходами, присутність токсичних сполук, що зумовлює погіршення механічного складу ґрунту та його властивостей, незадовільний стан пам'яток природи, історії, архітектури, які створюють індивідуальний неповторний образ міст – це лише частко-

вий перелік тих соціально-екологічних проблем сучасних міст що створюють дискомфорт для їх мешканців та знижують показники якості життя людей в цілому. До вирішення існуючих проблем необхідно підходити комплексно що дасть змогу виявити ці проблеми на ранній стадії та вирішити їх до того, як вони почнуть поглиблюватися.

Вирішення соціально-екологічних проблем у малих містах потребує розробки комплексних екологічних програм (такі програми є в Городку, Жовкві), проте у більшості міст такі програми відсутні. Необхідно застосувати систему заходів, зокрема:

- розвиток малого підприємництва, місцевої промисловості, оновлення технологічної бази виробництва (Сокаль, Броди, Великі Мости);
- урізноманітнення видів господарської діяльності, що забезпечить зайнятість більшості населення малих міст, вплине на формування місцевих бюджетів (Турка, Сколе, Ст. Самбір, Ходорів, Жидачів);
- стимулювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності (Жовква, Славське, Моршин, Східниця);
- збереження культурної спадщини, відродження та підтримка, розвитку народних промыслів та ремесел (Яворів, Сколе, Мостиська).

Набуває актуальності питання вдосконалення забудови малих міст, з метою відображення самобутньої культури, духовності та традицій населення, що мешкає у них. Проведення цих заходів сприятиме вирішенню соціально екологічних проблем краю.

Література:

1. Біла С. О. Міста районного значення України : проблеми соціально-економічного розвитку : аналітична доповідь / С.О. Біла. – Київ : НІСД, 2009. – 45 с.
2. Дмитрук О.Ю. Урбаністична географія. Ландшафтний підхід. (Методика ландшафтного аналізу урбанізованих територій) : монографія / О. Ю. Дмитрук. – Київ : РВЦ Київський університет, 1998. – 139 с.
3. Дністрянська Н. І. Географія поселень Львівської області : навчальний посібник / Н.І. Дністрянська, М.С. Дністрянський. – Львів : ВНТЛ, 2001. – 56 с.
4. Івченко А. С. Міста України : довідник / А. С. Івченко. – Київ : Картографія, 1999. – 136 с.
5. Кучерявий В. П. Урбоecологія : підручник / В. П. Кучерявий. – Львів : Світ, 2001. – 360 с.
6. Назарук М. М. Львів у ХХ столітті: соціально-екологічний аналіз : монографія / М. М. Назарук. – Львів : Укр. акад. друкарства, вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 348 с.
7. Назарук М. М. Основи екології та соціоекології : навчальний посібник / М. М. Назарук. – Львів : Афіша, 2000. – 256 с.
8. Програма розроблення містобудівної документації у Львівській області на 2011 – 2015 роки. – Львів, 2011. – 22 с.
9. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навчальний посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.

Резюме:

Назарук Н. Н., Жук Ю. И. КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-

ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ МАЛЫХ ГОРОДОВ ЛЬВОВЩИНЫ

В статье рассмотрена функциональная роль, признаки малых городов; анализируются их социально-экологические параметры и актуальные социально-экологические проблемы в зависимости от функционального назначения городов. Предлагается система мер по внедрению плана экологических действий в малых городах Львовщины для улучшения экосостояний их природных компонентов, достижения сбалансированности эколого-социально-экономического развития.

Ключевые слова: малый город, социально-экологические параметры, социально-экологические проблемы, план экологических действий, сбалансированное развитие.

Summary:

Nazaruk M. M., Zhuk Y. I. CONSTRUCTIVE AND GEOGRAFICAL ASPECTS OF THE SOCIAL AND ENVIROMENTAL PROBLEMS IN LITTLE CITIES OF LVIV REGION.

The article considers the functional role, signs of little cities, analyzes their socio-environmental parameters and current socio-environmental problems depending on functionality of the cities. Specifically, was considered the socio-environmental situation in the cities Stryy, Novoyavorivsk and Zhovkva which are representing the full range of social and environmental problems in the cities (modern demographic problems, functionality of the systems of treatment facilities, green areas and their features, transportation network, etc.) which are depending on the functional type of the cities. It enabled us to formulate the basic requirements for implementing environmental action plan in specific cities.

Socio-ecological study of small cities are extremely important nowadays. Social ecology – an important component of environmental knowledge, a new section of environmental science, today as in the world and in Ukraine began to develop intensively. Socio-ecological research in Ukraine require mandatory inclusion to modern integrated environmental monitoring. Such studies should be an integral part of greening business. Fundamental social and environmental studies allow systematically combine empirical research specific subject-based science and specificity generalizing social-ecological theory to convert them into applied research, enabling virtually optimize the interaction between society and nature in general.

Keywords: little city, social and environmental parameters, socio-environmental problems, environmental action plan.

Рецензент: проф. Петлін В.М.

Надійшла 29.10.2012р.